

ACADEMIA ROMÂNĂ
Școala de Studii Avansate a Academiei Române
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

**Ideea unității europene de la concept la realizare
(1918-1958). Perspective și contribuții românești**

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Ioan Chiper

Doctorand:

Ionuț-Mircea Iliescu

București

2023

Cuvinte cheie: Europa, ideea europeană, istorie, Romania, tradiție, modernizare, disoluția imperiilor, organizarea păcii, cooperare, spiritualizarea frontierelor, Confederația Danubiană, Planul Tardieu, Statele Unite ale Europei, Mica Înțelegere, schimbare de paradigmă, model, integrare, cooperare, extreme, conciliatorism *Großwirtschchaftsraum*, război, planuri federale, Cortina de Fier, ideea europeană, continuitate, exilul românesc, Mișcarea Europeană, Comunitățile Europene.

Dispariția Cortinei de Fier a antrenat pentru România și celelalte state din Europa de Est o reorientare fundamentală a politicii externe cu doi vectori majori, integrarea în Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (2004) și aderarea la Uniunea Europeană¹. Forța motrice a Uniunii Europene, procesul extinderii, a cuprins 12 țări, inclusiv România, în cel de-al cincilea val² și a antrenat vaste proiecte de modernizare administrativă, legislativă, dar și în planul social și al mentalităților. Beneficiile au fost cu dublu sens, cu efecte pozitive pentru Uniunea Europeană, care și-a consolidat profilul pe plan internațional, de actor înzestrat cu capital simbolic „soft power” și pentru impulsivizarea evoluției societății românești.

În pofida provocărilor din ultima decadă – războiul din Ucraina, pandemia de COVID-19, criza economică, socială și energetică, retragerea din Uniunea Europeană a Regatului Unit al Marii Britanii și al Irlandei de Nord (2020), presiunile generate de migrația ilegală, terorism, proliferarea curentelor de tip eurosceptic, xenofob și radical –, Uniunea Europeană a continuat să se bucure de un grad relativ crescut de încredere în rândul opiniei publice din România.

Uneori tendențios explicată printr-o asimilare mimetică sau insuficientă a valorilor și practicilor europene, deschiderea publicului față de ideea europeană își are rădăcinile, *de facto*, într-o tradiție solidă. *Europenizarea* societății românești, accelerată în secolul al XIX-lea sub impactul Revoluției franceze și al ideii de națiune, a traversat diverse etape. Unirea Principatelor, modernizarea masivă a societății, pe durata

¹ Principalele etape în procesul de aderare la Uniunea Europeană au fost, după stabilirea relațiilor oficiale cu Comunitatea Europeană în martie 1990, intrarea în vigoare a Acordului de Asociere, la 1 februarie 1995, prezentarea cererii oficiale de aderare la 22 iunie 1995, lansarea procesului de negociere cu Uniunea Europeană, la 15 februarie 2000, finalizat, din punct de vedere tehnic, în cadrul Conferinței de Aderare la nivel ministerial din 14 decembrie 2004. Consiliul European de la Bruxelles, din 16-17 decembrie 2004, confirma încheierea negocierilor și reafirma calendarul de aderare a României, care a inclus semnarea, la 25 aprilie 2005, la Luxemburg, alături de Bulgaria, a Tratatului de Aderare. După încheierea procesului de ratificare a Tratatului, în Parlamentele statelor membre UE, Consiliul European de la Bruxelles, din 14-15 decembrie 2006, a confirmat aderarea României la Uniunea Europeană, care se produce la 1 ianuarie 2007.

² Acesta a inclus 10+2 țări. Primele 10 țări – Republica Cehă, Estonia, Cipru, Letonia, Lituania, Ungaria, Malta, Polonia, Slovenia și Slovacia – au aderat la UE la 1 mai 2004, fiind urmate de România și Bulgaria, care au devenit state membre UE la 1 ianuarie 2007. A urmat aderarea Croației la 1 iulie 2013.

domniilor lui Alexandru Ioan Cuza și Carol I, independența României și Marea Unire de la 1918 au fost repere fundamentale pentru racordarea României la Europa. Tema europeană a cunoscut un vârf în perioada interbelică, a continuat după cel de-al Doilea Război Mondial prin reprezentanții exilului și a fost reluată, după 1989, ca proiect politic major. Începând cu anii 1990, din lucrările pe teme europene a lipsit, în general, firul epic ilustrativ pentru continuitatea aspirațiilor și proiectelor de unitate europeană în spațiul românesc.

Cu o seamă de excepții notabile, ideea europeană a fost abordată fie fragmentar sau tangențial, în cadrul unor tratate de istorie contemporană sau dedicate relațiilor internaționale. În prima categorie, amintim o serie de lucrări tematice precum *Mica Înțelegere*³, *Înțelegerea Balcanică*⁴ și *Ideea federală în perioada interbelică*⁵, aparținând Elizei Campus. În cea de-a doua categorie, cea a lucrărilor generale, menționăm *O istorie sinceră a poporului român* de Florin Constantiniu⁶ și *Scurtă istorie a României*, a istoricului american Keith Hitchins⁷.

Desigur, există inclusiv exemple care constituie excepția de la regulă. În acest sens, se remarcă studiul lui Gheorghe Sbârnă *Românii și proiectele federale europene interbelice*⁸ și antologia lui Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*⁹. Un volum de interes deosebit legat de spațiul central-european, apărut sub coordonarea Adrianei Babeți și a lui Cornel Ungureanu, este *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*¹⁰. O lucrare recentă, *Europa Centrală și tentația federalismului. Istorie și diplomație în perioada interbelică*, dedicată ideii federale în spațiul central-european, notabilă prin anvergura tematică și originalitatea perspectivelor de abordare, aparține istoricului Daniel Citirigă¹¹. Evidențiem studiile dedicate unor politicieni și diplomați de prim rang, precum Nicolae Titulescu și Grigore Gafencu sau lucrările lui George Ciorănescu, dedicate direcțiilor majore ale politicii externe românești și dezbaterilor privind Europa unită, inclusiv prin prisma exilului românesc după cel de-al Doilea Război Mondial. În ultima categorie se încadrează volumul *Grigore*

³ Eliza Campus, *Mica Înțelegere*, ediția a 2-a, București, Editura Academiei Române, 1997.

⁴ Eadem, *Înțelegerea Balcanică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972.

⁵ Eadem, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, Ed. Academiei Române, 1993.

⁶ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a revizuită și adăugită, Univers București, Enciclopedic Gold, 2010.

⁷ Keith Hitchins, *Scurtă istorie a României*, București, Ed. Polirom, 2015.

⁸ Gheorghe Sbârnă, *Românii și proiectele federale europene interbelice*, București, Editura Sylvi, 2002.

⁹ Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, Iași, Institutul European, 2008.

¹⁰ Adriana Babeți și Cornel Ungureanu (coord.), *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii*, Iași, Polirom, 1997.

¹¹ Daniel Citirigă, *Europa Centrală și tentația federalismului. Istorie și diplomație în perioada interbelică*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2015.

*Gafencu și proiectul Europei unite, Documente (1944-1956)*¹². Evoluția ideii europene în perioada interbelică se regăsește în studiile lui George Ciorănescu, valoroase prin prisma profilului autorului, de teoretician și practician al ideilor federale, *Europa unită. De la idee la întemeiere*¹³ și *Români și ideea federalistă*¹⁴. Amintim și contribuțiile lui Ștefan Delureanu cu privire la o serie de curente și tendințe din dezbaterile privind unitatea europeană după cel de-al Doilea Război Mondial.

Istoria Europei și a ideilor de unitate europeană beneficiază de o bibliografie vastă. Un tablou complex, în care perspectiva istorică este dublată de reflecții culturale, economice și sociologice, oferă monumentală lucrare *O istorie a Europei*, a lui Norman Davies¹⁵. Remarcabilă prin densitatea și amplitudinea informațiilor este *Istoria Europei. Lupta pentru supremație de la 1453 până în prezent*, a lui Brendan Simms¹⁶. Fațete multiple ale ideii europene se regăsesc în excelentele colecții de studii precum *Europe in crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917-1957*¹⁷ și *The idea of Europe from antiquity to the European Union*¹⁸.

După 1947, ideea europeană a dispărut din spațiul public românesc, cu excepția unor aspecte de ordin comercial și economic, tratate în cheia ideologică specifică epocii. Pe de altă parte, ca notă atipică, amintim că România a fost prima țară din Europa Centrală și de Est care a stabilit relații oficiale cu Comunitatea Europeană¹⁹. Subiectul unității Europei a fost preluat exclusiv de anumiți reprezentanți ai exilului românesc din Europa și din SUA care, în pofida unor limitări inerente, s-au implicat în dezbaterile care au generat Comunitățile Europene, piatra de temelie a Uniunii Europene actuale.

¹² Mioara Anton, Laurențiu Constantiniu și Dan Taloș, *Grigore Gafencu și proiectul Europei unite, Documente (1944-1956)*, București, Editura Curtea Veche, 2013.

¹³ George Ciorănescu, *Europa unită. De la idee la întemeiere*, București, Ed. Paideia 2004.

¹⁴ Idem, *Români și ideea federalistă*, București, Ed. Enciclopedică, 1996.

¹⁵ Norman Davies, *O istorie a Europei*, București, Editura Rao, 2015.

¹⁶ Brendan Simms, *Europa. Lupta pentru supremație de la 1453 până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2015.

¹⁷ Mark Hewitson și Matthew d'Auria (editori), *Europe in crisis. Intellectuals and the European Idea, 1917-1957*, Berghahn Books, 2015.

¹⁸ Anthony Pagden (ed.), *The idea of Europe from antiquity to the European Union*, Cambridge, Woodrow Wilson Center Press și Cambridge University Press, 2002.

¹⁹ Principalele etape au fost instituirea relațiilor oficiale între România și Comunitatea Europeană în 1967 prin inițierea negocierilor pentru încheierea unei serii de acorduri tehnice-sectoriale pentru produse alimentare, urmată de includerea României în Sistemul Generalizat de Preferințe al Comunității (1974) și de semnarea, în 1980, a Acordului privind instituirea Comisiei mixte România-CEE și a Acordului asupra Produselor Industriale.

Unul dintre elementele de noutate ale lucrării se referă la abordarea cuprinzătoare, transversală, a ideii de Europa și a proiectelor de unitate în România, printr-o raportare în oglindă cu principalele tendințe, curente și planuri din regiunea central și est-europeană sau la nivel continental. Am prezentat, în răsuri, o serie de aspecte relevante din sfera cooperării în Societatea Națiunilor. Acestea au în principal rolul de a contextualiza și lărgi perspectivele privind diverse proiecte de unitate în Europa, în care România a participat direct (*Mica Înțelegere, Înțelegerea Balcanică*) sau a avut contribuții (Planul prim-ministrului francez, Aristide Briand, privind instituirea *Uniunii Europene Federale*, proiectul *Panuropei* al contelui Richard Coudenhove-Kalergi, *Confederația danubiană* etc.).

Vom urmări filiația ideii europene și a momentelor sale marcante prin analiza comparativă a evoluțiilor din România și din Europa, pe baza unei documentații variate (documente de arhivă inedite sau publicate, lucrări de specialitate, memorialistică, presa vremii etc.), cea mai mare pondere provenind din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe de la București, căreia i se adaugă cele din volumele diplomatice publicate (spre exemplu, *Documents Diplomatiques Français, Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, fondul documentar oficial american *Foreign Relations of the United States, I Documenti Diplomatici Italiani* etc.).

În demersul nostru, un element de noutate rezidă în abordarea cuprinzătoare a subiectului ideii europene, cu accent pe contribuțiile românești. Pornim de la premisa că o perspectivă corectă asupra ideii de unitate europeană în spațiul românesc poate rezulta în urma unei analize comparate, cu unghiuri de abordare multiple, punctând întregul parcurs formativ, concepțiile și viziunile privind Europa și unitatea sa. Am acordat atenție evidențierii și încadrării, într-un context mai larg, regional și european, a unor elemente și propuneri românești inedite cu privire la ideile de unitate care au circulat pe scară largă în perioada interbelică. Evoluția Micii Înțelegeri este emblematică pentru profilul european al politicii externe practicate de România și de micii săi aliați. Prin abordări constructive și echilibrate, care au evitat tentațiile asumării unor modele utopice sau închistarea într-un realism rigid, România și-a consolidat, în anii 1920 și 1930, o voce distinctă și a avut contribuții notabile în reflecția privind ideea europeană.

În **capitolul 1**, *România și ideea de Europa înainte de Primul Război Mondial*, care are un rol introductiv, am prezentat o serie de clarificări conceptuale, un scurt istoric și o prezentare a ideii de Europa în societatea românească, prin raportare, în oglindă, la Europa Apuseană. Concept proteic în continuă metamorfoză, pe lângă denotațiile geografice,

vocabula Europa încapsulează un set amplu de conotații, cu trimiteri la mitologii fondatoare, simboluri, leagănul cultural și civilizațional greco-latin, continuat de creștinism, fragmentări și unificări de tip imperial, perioada iluministă și saltul în modernitate, avangarda științifică, revoluțiile, națiunea și, în cele din urmă, proiectul Uniunii Europene. Intersecțiile de interese și de idei, schimburile și interacțiunile spațiilor românești cu Europa au fost permanente. În prima parte a secolului al XIX-lea, s-a produs o asumare programatică, în rândul claselor conducătoare, a traiectoriei către civilizația și cultura apuseană, sub impactul Revoluției franceze și a ideii de națiune. Am prezentat filiația ideii de Europa și încadrarea spațiului românesc în momente cheie ale continentului până la desăvârșirea unității naționale prin actul Marii Uniri de la 1918.

Capitolul 2, *România și Europa în noua ordine de la Versailles*, se concentrează pe transformările generate la sfârșitul Primului Război Mondial prin dispariția Imperiilor, reconfigurarea hărții Europei și apariția unor state noi.

Am prezentat, succint, participarea României la Conferința de Pace de la Paris și noua direcție a relațiilor internaționale, bazată pe principiile wilsoniene, idealul păcii și preeminența cooperării colective, facilitată de platforma internațională a Societății Națiunilor. Într-un spațiu fluid, marcat de conflicte potențiale și „reziliența” mentalităților imperiale, a devenit evidentă nevoia de a acoperi *vacuum-ul* potențial din Europa Centrală și de Est și de a suplini lipsa unor garanții solide de securitate, absente în Pactul Societății Națiunilor sau, ulterior, în Acordurile de la Locarno (1925).

În lumina acestor tendințe novatoare ale politicii europene și internaționale, dar și a provocărilor derivate din deficiențele resorturilor preventiv-coercitive ale noii arhitecturi regionale și multilaterale a păcii, am analizat orientările majore politico-diplomatice românești, desfășurate pe paliere multietajate, interdependente, *bilateral-regional-multilateral*.

Reținem apetența factorilor politici români, în frunte cu Nicolae Titulescu, de a se implica în construcția unor formule de cooperare viabile, care să răspundă, deopotrivă, intereselor politice și strategice pe termen scurt și lung.

Noul curs pe care diplomația românească îl promovează în relațiile externe este sintetizat în formula metaforă a „spiritualizării frontierelor”, lansată de marele diplomat român, Nicolae Titulescu.

Titulescu a privilegiat eforturile creative de menținere a păcii, securității și stabilității României prin extinderea cooperării și a *integrării* în varii domenii și politici, pornind de la

economie, abandonarea practicilor autarhice și deschiderea spațiilor. În fond „spiritualizarea frontierelor” însemna un climat de pace și încredere care se baza pe o cooperare aprofundată și pe eliminarea unor modele anacronice în favoarea circulației extinse și a schimburilor în toate domeniile, în Europa.

Capitolul 3, *Fețele Europei în România interbelică*, este dedicat etapei de maturitate a dezbaterii românești privind ideea de Europa și diversele proiecte de federalizare la scară regională sau continentală. Aceste subiecte coboară în agora publică românească, suscită controverse, luări de poziție, atitudini ale unor politicieni și intelectuali de prim rang. Grupați în jurul a două curente, *europenism* și *tradiționalism*, fiecare cu propriile subcurente, participanții în marea confruntare privind direcțiile de dezvoltare ale României în Europa se situează într-o opoziție creatoare, care asigură vitalitate și substanță reflecției românești privind locul și rolul României în Europa. Europeniștii, reprezentați îndeosebi de criticul literar Eugen Lovinescu și de economistul Ștefan Zeletin, considerau că dezvoltarea României era indisolubil legată de modelul economic și societal al Occidentului urbanizat și industrializat. Tradiționaliștii sau „gândiriștii”, reprezentați de Nichifor Crainic, editorul revistei „Gândirea”, Lucian Blaga sau Dumitru Stăniloae, susțineau necesitatea cultivării tradițiilor, valorilor și culturii autohtone și reorientarea spre spiritualitatea ortodoxă. Vom evidenția contribuțiile și, mai ales, impactul valorilor culturale românești din perspectiva patrimoniului cultural european și universal, într-o epocă propice schimburilor și interacțiunilor, care facilitează conturarea unui veritabil spațiu public și cultural comun. Acest cadru conferă orizont inclusiv tentativelor de stimulare a cooperării economice europene și internaționale în care România s-a implicat urmând consecvent tactica privilegierii dialogului pe multiple planuri.

Creșterea gradului de conștientizare a publicului din România privind proiectele de unitate în spațiul european s-a produs pe fundalul unui activism politic dedicat păcii, cooperării și securității.

Perioada interbelică a marcat, prin urmare, un salt în gândirea și acțiunea românească. Ideile de unitate în Europa nu mai constituie noțiuni, repere și un corpus valoric exterior, ci s-au interiorizat în conștiința publică, iar logica pernicioasă a reactivității a lăsat loc activismului proeuropean.

Capitolul 4, *Europa „celor mici” și jocul alianțelor. Mica Înțelegere. Ipoteze și perspective românești de cooperare în Europa*, s-a concentrat pe un moment definitoriu

pentru renașterea și reconfigurarea Europei, cel al primilor ani după Primul Război Mondial. Într-un spațiu central și est-european foarte dinamic, dar încă fluid, cu pulsuni revizioniste și tentații imperiale din partea statelor învinse, România s-a angrenat într-un joc complex al alianțelor. Viziunea românească privind organizarea spațiului central și est-european este ilustrată de proiectul federației de la Marea Baltică la Marea Egee, cu cinci state, susținut printr-un tenace efort politico-diplomatic de Take Ionescu. România a evitat cu abilitate „tentații” federale de tipul Confederației danubiene, asiduu promovată de Franța, prin intermediul unor formule cu „geometrie variabilă” de cinci state, care ar fi inclus Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – cu Ungaria în rol de „pivot zonal sau de trei state – Polonia, România și Ungaria.

Concepțiile strategice ale Franței s-au modelat odată cu evoluția mediului de securitate și a războiului polono-rus, dar s-au subsumat intereselor primordiale: valorificarea oportunităților economice și blocarea, în principal, a expansionismului german și, în subsidiar, a avansului bolșevic, prin construcția unei „bariere a Estului”.

Toate aceste proiecte au eșuat având în vedere imposibilitatea practică de a integra într-o structură de cooperare de tip federativ state cu interese structural divergente – unele învingătoare, altele învinse, primele interesate să conserve *statu-quo-ul*, celelalte cu agenda revizionistă. În acest context, am analizat „cazul” Poloniei, premisele și cauzele insuccesului proiectelor federaliste susținute de Józef Piłsudski, privind refacerea granițelor vechii Uniuni Polono-Lituaniene, *Rzeczpospolita*, ca bază pentru o federație mai mare, *Międzymorze* (în traducere „între mări”) sau *Intermarium*.

În cele din urmă a prevalat, în mod natural, apropierea statelor cu interese compatibile, care au format un front comun inclusiv în deșurarea tentativelor repetate de restaurare a monarhiei habsburgice. În această logică au fost semnate Convențiile de alianță defensivă cehoslovaco-iugoslavă (14 august 1920), româno-cehoslovacă (23 aprilie 1921) și româno-iugoslavă (7 iunie 1921), rezultând *Mica Înțelegere*.

Deși formula extinsă de alianță, promovată de Take Ionescu, nu s-a concretizat, nașterea Micii Înțelegeri a reprezentat un succes diplomatic și, pentru România, debutul unei politici de anvergură europeană, care s-a bazat pe construcția și integrarea acțiunii politico-diplomatice, dar și pe alte planuri, într-o rețea complexă de tratate și alianțe.

Constituirea Micii Înțelegeri a rezultat din dorința României și a aliaților săi antirevizioniști de a coopera, de pe poziții egale, într-o organizație care să răspundă intereselor individuale, coincidente pe liniile fundamentale: *statu-quo-ul*, pacea și securitatea

în regiune. Factorul defensiv a reprezentat un resort important, dar nu singular. Litera și spiritul de aplicare a tratatelor fondatoare ale Micii Înțelegeri, precum și vocația europeană a celor trei aliați, au ilustrat evoluția ulterioară a organizației spre o structură regională cu vocație federală.

Capitolul 5, *România și Europa în contextul eforturilor extinse de pace*, prezintă, în racursi, demersurile internaționale dedicate păcii, contribuțiile României și ale micilor aliați și momentul de apogeu consemnat de semnarea Pactului Briand-Kellog. Pe acest fundal, România și-a consolidat cadrul bilateral și, aspect esențial, în calitate de stat membru al Micii Înțelegeri, a făcut pași importanți către o nouă paradigmă de acțiune în plan european, care urma să se concretizeze prin Pactul de Organizare a Micii Înțelegeri, din 16 februarie 1933.

Capitolul 6, *Quo vadis, Europa? Proiectul federal european între apoteoză și „Marea Criză Economică”* este dedicat, pe de o parte, celor mai importante proiecte de federalizare pe scară largă precum planul prim-ministrului Franței, Aristide Briand, de creare a *Uniunii Europene Federale* sau *Paneuropa*, imaginată de contele Richard Coudenhove-Kalergi. Spații largi revin perspectivelor și contribuțiilor României în dezbaterile generate de aceste inițiative, în special planul lui Aristide Briand. Ideea federală a traversat o fulgurantă apoteoză, urmată de un recul accentuat pe măsura acutizării efectelor Marii Crize, a glisajului unor regimuri democratice spre extrema dreaptă, a fragmentărilor și noii ordini anunțate de *directoratul* celor patru mari puteri. În fața unor proiecte regionale în context de criză, precum uniunea vamală austro-germană și „Planul Tardieu”, România a optat pentru consolidarea politicilor de alianțe care să îi garanteze interesele imediate și pe termen lung.

Capitolul 7, *Era extremelor. Forța unității celor mici versus dreptul forței celor mari*. *Un model de cooperare avant la lettre pentru Europa unită: Mica Înțelegere*, s-a axat pe două paliere. Am prezentat etapa de maturitate a Micii Înțelegeri, organizație care, prin eforturile României și ale aliaților săi, a cunoscut o evoluție graduală și deschideri progresive de la nucleul inițial preponderent defensiv.

Pactul de Organizare a reprezentat un veritabil tratat de reșezare a Micii Înțelegeri pe noi baze, ca structură federativă regională *sui generis*, un act remarcabil prin concizie și claritate, dar mai ales prin modalități inedite de organizare și de adoptare a deciziilor.

Semnarea Pactului de Organizare a fost posibilă datorită viziunii și voinței politice probate de Titulescu și de omologii săi iugoslav și cehoslovac. Pactul a fost, însă, rezultatul unui proces cumulativ, de maturizare nu doar la nivel politic, ci și în straturile sociale mai profunde din România și din țările partenere.

Prin acțiunile micii alianțe consolidate, România și statele vecine au contrapus politicilor de forță, revizionismului și tendinței de divizare a Europei în blocuri un front de acțiune comun în Europa Centrală și de Sud-Est, axat pe o filosofie a cooperării și integrării. Cadrul instituțional și juridic al celor două organizații a fost cvasisimilar, bazat pe structuri stabile de tipul Consiliului Permanent și Secretariatului, reguli clare de tipul rotației, egalității, unanimității și dreptului de veto. Ca notă distinctă, Mica Înțelegere, în calitate de „unitate internațională superioară”, cu o coeziune internă sporită, derivată dintr-o practică mai îndelungată, a avut un profil integrativ mai proeminent.

Pactul de Organizare a Micii Înțelegeri, ale cărui principii au fost replicate, în linii mari, în Înțelegerea Balcanică (1934), a constituit reacția democratică a statelor mici în fața mișcărilor tectonice care clătinau principiile wilsoniene și ordinea de la Versailles. Prin principiile și modalitățile de acțiune, Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică au depășit sfera tratatelor clasice sau unele proiecte de amploare, nefinalizate, de tipul „Uniunii Federale Europene” și „Paneuropei”.

Prin intermediul celor două organizații, România a acționat ca factor de echilibru și de mediere între statele aliate din centrul și sud-estul Europei. În acest context, de identificare a unor formule de consolidare a cooperării pe „flancul estic” al Europei, se înscriu proiectul unui „Locarno Oriental” susținut de Paris și Moscova și negocierile purtate de Titulescu pentru încheierea unui pact de asistență mutuală cu URSS.

Tensionarea scenei europene, „eșecul frontului de la Stresa”, invadarea Etiopiei de către Italia (octombrie 1935) și a zonei demilitarizate a Renaniei de către Germania (7 martie 1936) au consemnat falimentul sistemului versaillez. Conferința de la München (29-30 septembrie 1938), etapa apogeeului politicilor conciliatoriste franco-engleze față de Germania, a reprezentat lovitura finală.

Proiecte conjuncturale, „de criză”, precum „Planul Hodža” sau eforturile micilor aliați de preservare a unui climat de securitate și cooperare în bazinul dunărean, prin respectarea tratatelor și menținerea *statu-quo-ului*, au contat prea puțin în ecuația europeană de securitate. Într-un moment de amplificare a clivajelor și fragmentărilor în Europa, pe fondul accentuării politicilor „dreptului forței”, în locul „forței dreptului”, cursul evenimentelor către izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial s-a dovedit ireversibil.

În rândul aliaților și al guvernelor din exilul de la Londra, în primii ani ai conflagrației s-a remarcat o efervescență a proiectelor federaliste, concentrate în jurul *Federal Union* și ilustrate de numeroase publicații tematice. În rândul exilului est-european, menționăm o idee

meteorică precum *Free Romanian Movement*, lansată la 4 mai 1941 de V. V. Tilea și care ar fi putut aduce contribuții interesante în dezbaterile exilaților, negocierile privind crearea unei Uniuni ceho-poloneze, minate de recurența problemă a Teschen-ului și negocierile iugoslavo-elene, grevate de divergențe asemănătoare, privind instituirea unei *Uniuni Balcanice*.

Proiecțiile federale au evoluat odată cu frontul. În vara anului 1940, Londra a tatonat o serie de proiecte precum uniunea cu Franța (iunie 1940), ideea unei Europe postbelice formate din „cinci mari națiuni”, cărora li s-ar fi adăugat trei „confederații” formate din mici state în Europa de Nord, în Europa de Centru și în Balcani, unite într-un Consiliu al Europei (1940). Au urmat nu mai puțin de 8 Memorandumuri elaborate în intervalul septembrie 1942-februarie 1943, care au vizat inclusiv problema Transilvaniei. În SUA, Comitetul Consultativ pentru Politica Externă Postbelică a prezentat, în iunie 1942, propunerea stabilirii unei *Uniuni a statelor est-europene*.

Raportarea Moscovei la proiectele federative a avut ca linii roșii asigurarea glacișului strategic, sferile de influență și recunoașterea teritoriilor ocupate de URSS. Convorbirile lui Eden cu Stalin de la Moscova (decembrie 1941), derulate în cele mai dificile momente ale frontului din Rusia, au evidențiat o deschidere conjuncturală a Kremlinului, care s-a estompat treptat, pe măsura progreselor aliaților pe front. La Conferința Miniștrilor de Externe de la Moscova (18 octombrie - 1 noiembrie 1943), proiectele de federații au fost abandonate pe fondul temerii lui Stalin că acestea ar fi asigurat un „cordon sanitar” împotriva URSS. După Teheran, modificarea raporturilor de forțe s-a reflectat prin diminuarea apetenței pentru proiectele federative, iar interesul primordial sovietic, reflectat într-o serie de documente de tipul „planului Maiski” (11 ianuarie 1944), a vizat crearea brâului de securitate.

Cel de-al Doilea Război Mondial a generat pierderi umane și materiale imense, a distrus balanța de putere și a separat Europa în blocuri politico-ideologice. Ce fel de Europă? Aceasta a fost marea întrebare de la sfârșitul conflagrației, care îngloba, evident, dinamica relațiilor dintre aliați, raporturile cu statele învinse și, mai ales, modul de soluționare a „problemei” germane.

În ultimul capitol, *Europa unită de la concept la realizare. Perspective și contribuții ale exilului românesc*, ne vom concentra asupra impactului Războiului Rece și al evoluției celor două Europe, separate prin Cortina de Fier.

Unitatea aliată s-a spulberat rapid și a lăsat loc antagonismului ideologic structural dintre blocurile vestic și estic, evidențiat în celebra „telegramă lungă” trimisă de la Moscova de George Kennan, în februarie 1946, și de sintagma „Războiul Rece”. În 1947, prezentarea „Planului Marshall”, urmat de replica sovietică, expusă de Jdanov, a fost pasul final înaintea instalării „Războiului Rece”, cu principali protagoniști SUA și URSS. În Vest se creează o rețea densă de instituții supranaționale, printre care Banca Mondială (iulie 1944), Fondul Monetar Internațional (decembrie 1945), Organizația pentru Cooperare Economică Europeană (1947) - grupând participanții din „Planul Marshall”, „Tratatul de la Bruxelles” (17 martie 1948) și Tratatul Atlanticului de Nord (4 aprilie 1949). „Replica sovietică” a constat în accentuarea treptată a dominației în țările satelit și crearea *Biroului Informativ al Partidelor Comuniste și Muncitorești* (Cominform), în 1947. Reconstrucția Europei de Vest s-a realizat pornind de la dezideratul evitării producerii unei noi conflagrații, sub stindardul unității și cu stimulentele factorului economic, catalizatorul prim al acțiunilor politice.

După înființarea Organizației Tratatului Atlanticului de Nord, în urma unor negocieri îndelungate, la 8 aprilie 1949, au fost parafate, la Washington, o serie de acorduri importante cu privire la Germania, obiectivul fiind conferirea unei autonomii compatibile cu ocupația exercitată de aliați, care își mențineau autoritatea supremă și puteau modifica orice decizie legislativă sau administrativă adoptată de autoritățile germane. Aliații acționau exclusiv în domenii precum dezarmarea și demilitarizarea, despăgubirile, decartelizarea, descentralizarea, controalele în Ruhr, restituirile, interesele străine în Germania, Afacerile Externe, respectarea Constituției federale și a Constituțiilor landurilor, controlul comerțului.

În cazul României și al celorlalte țări aflate pe orbita sovietică, ideea unității europene a fost translatată, prin forța împrejurărilor, în rândul reprezentanților exilului, din principalele capitale europene sau din SUA. În pofida fragmentărilor, cauzate de diferențe politico-doctrinare, interese partinice sau de ordin personal, exilul românesc, printr-o serie de reprezentanți marcați, și-a construit o voce distinctă și originală în marele proiect al unității europene. Au contribuit, desigur, experiențele anterioare derivate din proiectul europeanizării societății românești, început în prima parte a secolului al XIX-lea și consolidat prin procesul ulterior de modernizare accelerată, reflexele de cooperare democratică create prin participarea în Societatea Națiunilor, în dezbateri pe mari proiecte de tipul Statelor Unite ale Europei și Paneuropei, dar mai ales în organisme de tipul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice. Acestea au produs, la scară mică, *avant la lettre*, cadre instituționale și principii

de cooperare care au premers, cu potențial rol de model, în opinia noastră, apariției Comunităților Europene.

Congresul Europei, organizat în perioada 7-10 mai 1948, la Haga, sub conducerea lui Winston Churchill a oferit cea mai importantă platformă de afirmare, după război, într-un cadru grupat, a viziunilor de unitate europeană. Cu acest prilej, Grigore Gafencu, ales membru al prezidiului congresului alături de personalități precum Paul van Zeeland, Richard von Coudenhove-Kalergi, Hendrik Brugmans, afirma că nu putea exista Europa atât timp cât se menținea „linia arbitrară de diviziune”, lipsită de „validitatea unei frontiere legitime”. La lucrările congresului au susținut cauza Europei unite și alți membri ai exilului precum Nicolae Caranfil, Leotin Jean Constantinescu, Emil Ghilezan, Mihail Fărcășanu și Iancu Zissu.

Ilustrativă pentru eforturile de coagulare a exilului românesc în sprijinul proiectului de unitate europeană este și inițiativa lui Grigore Gafencu de constituire, la 1 iunie 1948, a Grupării Române pentru Europa Unită – prima organizație est-europeană afiliată Uniunii Europene a Federaliștilor. Alte platforme de afirmare a vocii europene a exilului românesc au fost Comisia pentru Integritatea Europei, constituită la sfârșitul anului 1948 sub conducerea lui Gabriel Bădărău sau Comisia pentru Europa Centrală și Orientală, structură în cadrul Mișcării Europene pentru Europa de Est, lansată la 25 august 1949, la Strasbourg, sub președinția lui Harold Macmillan. În acest cadru, Leontin Constantinescu a elaborat raportul *Eléments d'une politique de l'Est Européen*, o pledoarie în favoarea unității Europei pe bazele morale, politice și istorice și prin combinarea resurselor agricole și industriale din Est și Vest. Amintim și Comisia pentru tineret, cu raportor George Ciorănescu, care s-a remarcat în cadrul Comisiei pentru Europa Centrală și Orientală.

Unitatea europeană nu a reprezentat *prima faciae* a activității românilor exilați în SUA. Pe măsură ce aceștia s-au coagulat în structuri precum *Comitetul Național Român* (CNR), fondat la 6 aprilie 1949, ca secție românească a Adunării Națiunilor Europene Captive (ANEC), forul general al tuturor Comitetelor Naționale din exil, subordonat Comitetului Național pentru Europa Liberă, reprezentarea exilului a căpătat un profil mai clar. Pe măsură ce dominația sovietică a avansat în Europa Centrală și de Sud-Est, cauza unității europene s-a afirmat tot mai pregnant în Europa de Vest, sub umbrela Mișcării Europene, cu ecouri puternice inclusiv în SUA. Au fost remarcabile demersurile lui Grigore Gafencu, susținut de alți membri ai exilului românesc, foști diplomați și politicieni, de coordonare cu celelalte structuri ale exilului est-european pentru promovarea cauzelor

democrației și unității europene, deziderate care și-au găsit expresia în „Declarația de la Philadelphia privind principiile și țelurile popoarelor din Europa Centrală și de Răsărit”, elaborată la inițiativa lui Gafencu și publicată la 11 februarie 1951. Cauza integrării viitoare a Europei Centrale și de Est, alături de Europa de Vest, a fost promovată și de ANEC, organism înființat în 1954, în cadrul căruia Raoul Bossy a fost „coordonator” pentru exilul românesc. Amintim, în acest context, și rezoluția „Integrarea Europeană și adeziunea la Consiliul Europei” (19 decembrie 1954), elaborată pe baza unui raport al lui Brutus Coste.

Deși nu a fost posibilă implicarea pe scară largă a exilului, interesul limitat fiind accentuat de dificultățile de organizare, lipsa resurselor, fragmentarea obiectivelor sau diferențele politice între grupările exilului, România a fost reprezentată, în Mișcarea Europeană, prin acțiunea programatică a unor figuri emblematice precum Grigore Gafencu, George Ciorănescu, Gabriel Bădărău, Leontin Constantinescu, V.V. Tilea și alții.

În lumina aspectelor rezultate din cercetarea documentației prezentate, putem afirma că ideea europeană a avut, în societatea și mentalul românesc, o tradiție solidă și un parcurs neîntrerupt, începând cu primele decenii din secolul al XIX-lea. Deși, mai ales în perioada de început, nu au lipsit calcîierile de practici normative și instituționale sau adaptările locale ale modelelor culturale din țările apusene, apreciem că procesul apropierii României de Europa vestică, departe de a fi tributar unei receptări mecanice și univoce, a implicat, *de facto*, schimburi și interferențe cu avantaje reciproce în plan politic, economic și cultural.

Traseul ideii europene a fost și rămâne neliniar, cu perioade ciclice de avânt, de stagnare sau chiar de regres, cu provocări inerente rezultate din procesul construcției unei organizații *sui generis*, cu tentații de repliere – vizibile în perioadele de criză – către cel mai mic numitor comun, dar și cu oportunități care se cer a fi valorificate cu tact, curaj și raportare justă la realitățile unui mediu internațional în proces de reconfigurare accelerată.

Am reținut, în primul rând, *factorul de continuitate* în concepțiile românești privind proiectul Europei unite, chiar și după instaurarea regimului comunist în România, prin acțiunile unor personalități ale exilului. Practic, în momentul de maximă afirmare a dezideratului Europei unite în Vest, marcat de formarea Comunităților Europene, dar și de eliminarea subiectului de pe agenda oficială a țărilor Estului, intrate pe orbita sovietică, România, prin intermediul unor lideri exilați proeurpeni precum Grigore Gafencu, a dispus de o voce credibilă și de un portofoliu de teme și inițiative cu valoare adăugată pentru evoluția ideii europene. Acțiunile cu rol de coagulare a exilului est-european, susținute de România

prin reprezentanții amintiți, s-au înscris în paradigma de creare a unui front comun al Estului, alternativ în raport cu politicile, ideologia și narativele oficiale, de sorginte sovietică.

Perioada pe care ne-am concentrat, cuprinsă între sfârșitul Primului Război Mondial și anii 1950, până la constituirea Comunităților Europene, reprezintă etapa fondatoare și, din perspectiva României, proba elocventă a valorii adăugate generate de cooperarea extinsă pentru unitatea Europei.